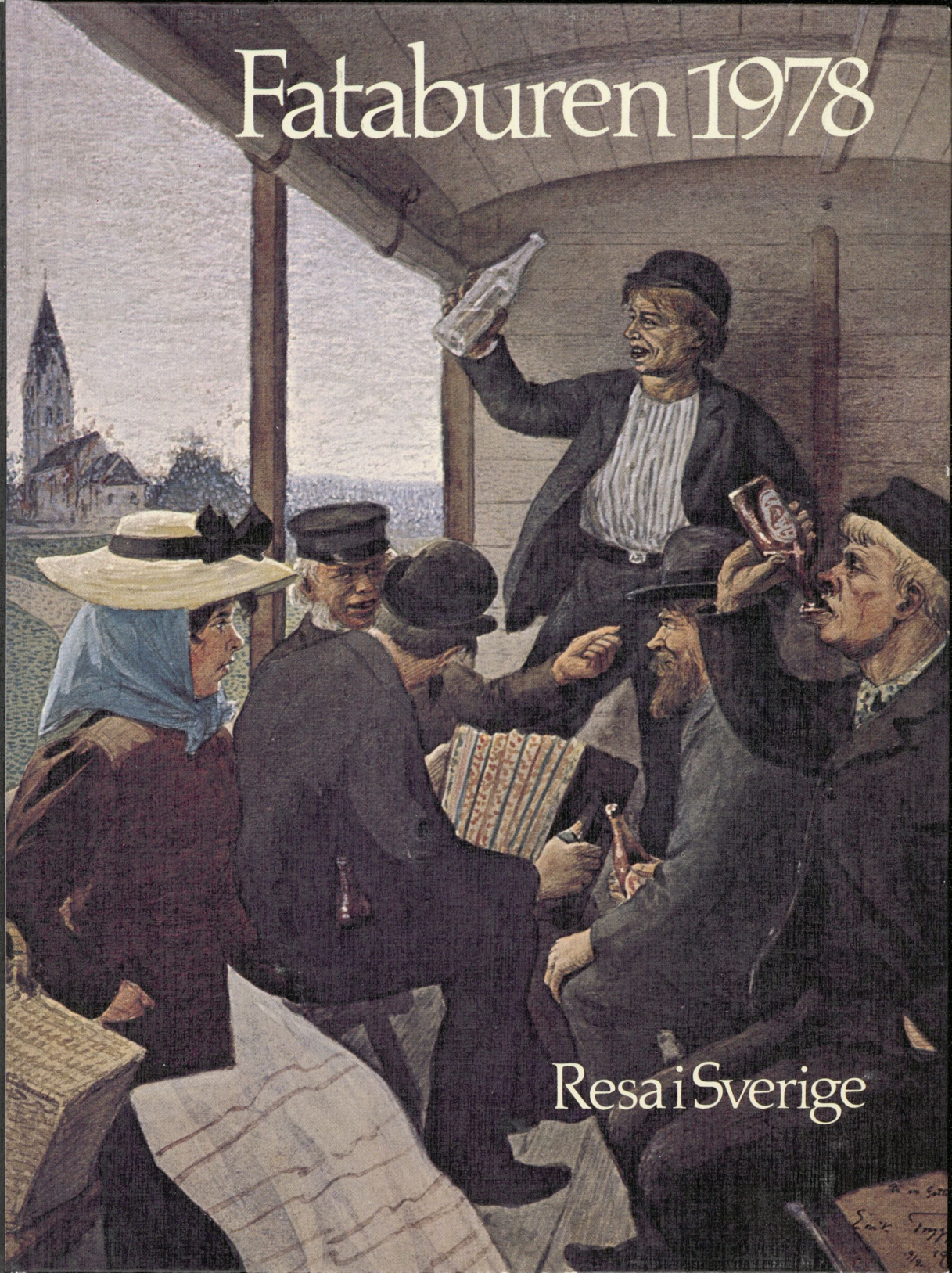

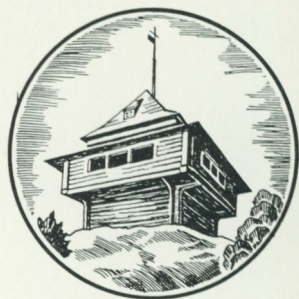
Fataburen 1978

Fataburen 1978

Resa i Sverige

Fataburen

1978

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Jonas Berg
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Pärmens framsida: "På en Gotländsk Järnväg". Gouache av
Erik Tryggelin, 1907. Nordiska museet.
Pärmens baksida: Laverad teckning från 1837 av okänd konstnär.
© 1978 Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Berlings, Lund 1978
ISBN 91 7108 154 2

Varför reser du?

Carl Jonas Love Almqvist som resenär

Elisabet Stavenow-Hidemark

Almqvist älskade att resa. Ingen resa var för lång, inget besvär för stort. En inre oro drev honom ut på ständigt nya upptäcktsfärder. Hans ouspöhlriga resande avspeglar sig i hans brev, hans anteckningar och inte minst i hans författarskap. De egna erfarenheterna ger pregnans i synnerhet åt detaljerna i de diktade personernas upplevelser.

Vi finner Almqvist som ung, vandrande i svenska skogar och sommarhagar. Han åker diligens och bondkärra på dammiga landsvägar. Något eget ekipage har han aldrig råd med; hans resebeskrivningar handlar om hästbyten vid skjutshåll, om skjutsdrängar och om vägfärd som oförmodat ger honom plats i sin vagn, eller om ångbåtsfärder. Almqvist tyckte om att åka fort: "... så for jag av som en pil, ty landsvägarna äro nu mycket goda och man kan åka efter min smak", skrev han i ett brev i september 1842 på väg till Motala. Gärna tog han själv tömmarna. I ett annat brev hem 1838 berättar han hur han kört vännen J. H. Thomanders kalesch den 14 mil långa vägen från Karlshamn till Lund: "Detta skedde till fleres stora förundran, man inbillade sig att jag var poet, och fru Thomander ville att jag åtminstone skulle hava ont i händerna efteråt. Detta har icke inträffat, men jag tillstår att jag blivit brun i fysionomien."

Almqvists egna reseerfarenheter ger liv åt den yttre ramen i berättelsen *Det går an* (1839). Den kända och på sin tid uppseendeväckande fria förbindelsen mellan huvudpersonerna Sara och Albert lämnar vi här åt sidan. Kring dem utspelas scener som med stor trovärdighet och detaljskärpa belyser resans strapatser och behag. Fär-

den går med båt från Stockholm till Arboga och sedan efter häst mellan skjutshåll och gästgiverier fem dagsresor till Lidköping. Bondkärren skakar på de kullerstensbelagda gatorna i städerna, dammet yr på vägarna. Albert kör själv långa sträckor, skjutsdrängen sover bland bagaget i baksätet. Tonen till drängen är allt annat än hövlig. "Hut lymmel, sitt ner och håll käft!" ryter Albert när drängen påpekar att han kör för fort. Detta påverkar inte drängen, han är tydligen van vid snäsor. Albert och Sara tar in på en gästgivargård, de äter i skänkrummet medan rummet ställs i ordning. På morgonen betalar Albert, skriver in sig i gästgivaredagboken och visar upp sitt pass på begäran av gästgivaren, som till avsked bjuder på en morgonsup.

"Med undantag för de stora orterna, har jag varit i snarsagt alla svenska städer, har ett noggrant minne av alla landskaper och folkklasser där – och för vad? kan man fråga. Vad hade jag att göra i Vimmerby, i Västervik, i Karlskrona, i Örebro, i Linde, i Falun, i ... Egentligen ingenting! Och likväl kan jag ej säga att det varit ändamålslost."

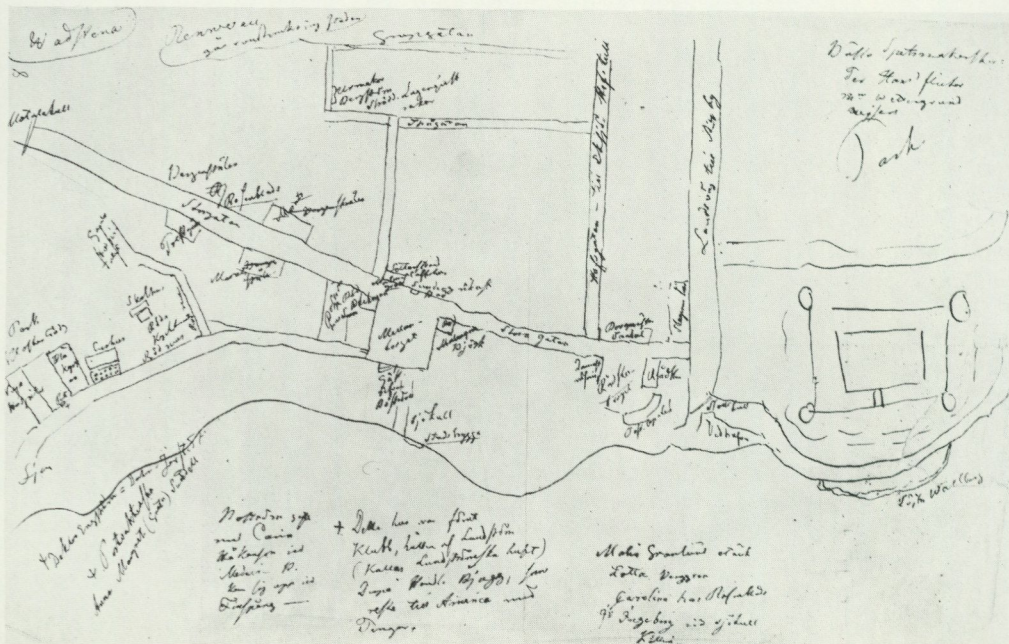
Så skrev han hem till sin dotter, då han under landsflykten i Amerika marterades av hemlängtan, men temat – ändamålet med resor – var inte nytt för honom, det hade ofta sysselsatt hans tankar tidigare. Hans språkrör och alter ego i det stora samlingsverket *Törnrosens bok*, Richard Furumo, svarar en gång på frågan "Varför reser du?" I en fyndig och spirituell uppsats med frågans namn avhandlas olika sätt att resa. Det vanligaste är att på snabbaste och bekvämaste vis förflytta sig från en plats till en annan – men det är inte Almqvists

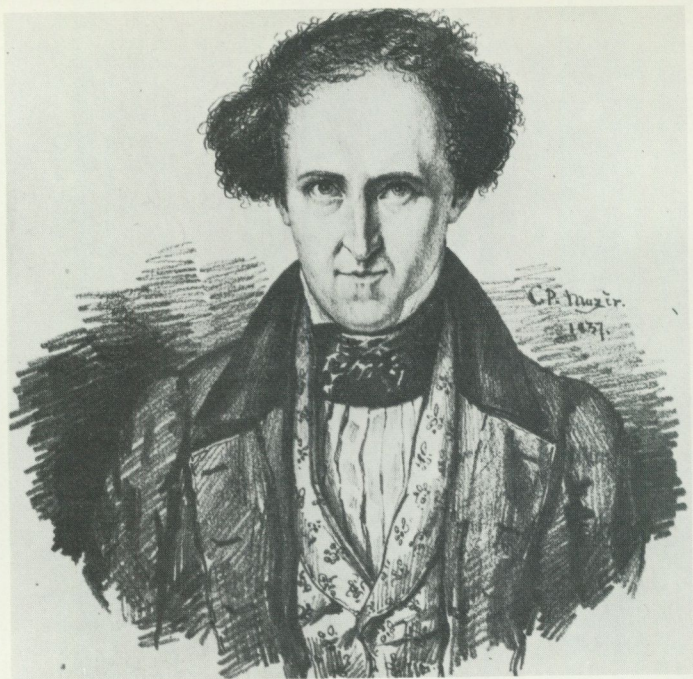
och Furumos sätt. För dem är resan själv och dess upplevelser ett ändamål. Man skall resa ensam, mottaglig för alla intryck och utan förutfattade meningar, säger Furumo. Han reser främst för att studera människor, men inte bara av herrskapsklassen, ty de, säger han, är nästan alla lika till sätt, uppfostran och fördomar. Nej, det är det enkla folket han vill lära känna. Han upplever tillvaron som en scen, där alla människor har fått en roll att spela. Somliga roller är ömkliga, men sedda i helheten blir scenen alltid intagande och meningsfylld. Han går så långt att han säger, att varje människa är intressant, olik inte bara alla andra utan också sig själv, växlande från stund till stund. Alla han möter under sina resor, berättar han, är vid strålande lynne, allting är öppet och nytt, inga

tidigare relationer eller förtal kan störa samtalets utveckling.

Almqvist måste ha haft ett ovanligt intresse för människor och deras villkor. På ett alldeles klasslöst sätt tycks han ha kunnat umgås med alla, både vuxna och barn. Han hade lätt att få kontakt: "... jag har knappt varit några minuter i deras sällskap, knappt växlat tjugo ord med dem, förrän de upplåta mig inre världar av den mest egna vällykt", skriver han i den nyss nämnda uppsatsen. Överallt frågar han människor om deras förhållanden, om deras arbete och familj. Ännu under sin sista resa genom Sverige, då han i juni 1851, misstänkt för stöld och giftmordsförsök, flydde genom landet på väg till Amerika, sågs han, vid ett uppehåll i Hult vid Väneren förhöra sig med timmerarbetare vid

Vadstena med slottet till höger. Anteckningar anger namn på torg, viktigare gator och hus samt uppgifter om var personer, som av någon anledning intresserat Almqvist, bodde. Ur Almqvists reseanteckningar i Uppsala universitetsbibliotek.

*Almqvist tecknad av C.
P. Mazer 1837.*

hamnen om deras arbete och levnadsomständigheter.

Under sina resor gjorde han snabba minnesanteckningar. En bunt av dem finns bevarade i Uppsala Universitetsbibliotek. Papperen har varit vikta, de är slitna i vecken och misshandlade. Det är lätt att tänka att han burit dem i fickan. Några har klotter med blyerts, ibland överskrivet med bläck, andra är helt skrivna och ritade med bläck. Kanske har Almqvist gjort utskriften i sitt nattlogi under resan.

Algot Werin som i sin bok C. J. L. Almqvist – realisten och liberalen (1923) nämner dessa papper, daterar dem till 1830-talets slut och 1840-talets början. Några av dem är daterade 1842 och 1844 och härrör sig alltså från den tid då Almqvist avskedats från rektorstjänsten vid Nya Elementarskolan i Stockholm och var en flitig medarbetare i Aftonbladet. Anteckningarna är fragmentariska, men man kan följa en resa från Alingsås norrut mot

Vadstena och Motala, en annan och längre resa, som börjar i Trosatrakten och går genom östra Småland, Blekinge och Skåne och därefter norrut mot Jönköping. En tredje resa går utmed västkusten från Laholm till Göteborg, en fjärde kretsar i Örebrotrakten och en femte redovisar sträckan Västervik–Norrköping.

Dessa papper ger en inblick i Almqvists sätt att arbeta, i hans sätt att samla material. Han tycks ha hört till de människor som på en ny plats omedelbart vill ha kartbilden klar för sig, ty han ritade kartor antingen han befann sig i en stad, på en stor gård med många huslängor eller i ett nytt landskap, där han ville redogöra för socknarnas inbördes läge. I dessa anteckningar finner vi hastigt nedritade planer över nästan alla städer han passerar. Där är Vadstena, Örebro, Halmstad, Växjö, Göteborg, Karlshamn och många andra. Proportionerna på kvarteren har han i stort sett uppfattat rätt, men gatornas vinklar, i

synnerhet när de är sneda, är ofta något felaktiga. Han ritar ut och namnger huvudgatorna, torgen, vattendragen och utfartsvägarna. Rådhus, kyrka och apotek är angivna liksom de förnämsta husen eller de hus där han kände någon. Han sätter sig över konventionen att vända norr uppåt; han ritar staden som den presenterar sig för honom själv, besökaren.

I beskrivningarna som hör till hittar vi fullt med sakliga notiser om nybyggda kyrkor, präktiga rådhus, hantverk som bedrivs på orten, gästgivarnas namn, regementens storlek och bestyckning, hur skiftesbruk går till – allt om vartannat så som det fallit honom in. Men där kan också stå en notis med hemlighetsfull innebörd: "Resan från Målilla till Björkmåsa – den brunögda flickan."

Spalt upp och ned fylls av namn på människor han mötte eller hörde talas om. Namnen följs av en kort minnesanteckning om deras yrke, familjeförhållanden och utseende. Det är något skrämmande i dessa notiser, de är nästan alltid ogina och elaka, fyllda med invektiv. Ingenting av den positiva livssyn, som Richard Furumo gjorde sig till språkrör för, kan man finna här. Människor karakteriseras som fula, dumma eller halvt vanskapta – de är sedda med skärvan i ögat. Hög som låg avfärdas med några få ord. Det ger en otäck inblick bakom Almqvists fasad, men man bör hålla i minnet att han vid denna tid var fylld av bitterhet mot samhället; socialt sett var han med sina 50 år redan en misslyckad person. Hans författarskap, som tidigare varit så uppburet, hade de senaste åren väckt en hätsk kritik, också det en källa till bitterhet.

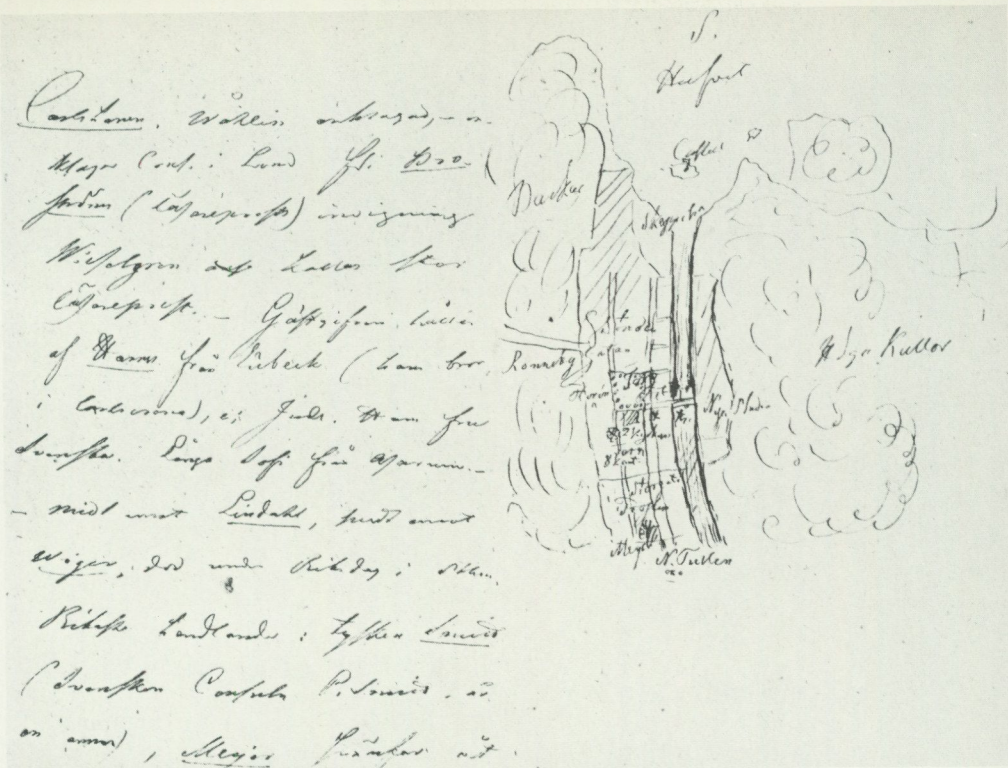
Låt oss se vad han skriver om den grevliga landshövdingens familj i Växjö: "två barn, son Stellan med engelska sjukan, dotter Lotten med nedfallet öga, grevinnan sjuklig, sned, glosögd". Den gamle biskop Tegnér var sedan många år Almqvists fiende. Aftonbladet hade länge förföljt honom i sina spalter, på grund av hans reaktionära synpunkter. Det heter lakoniskt: »Biskopen snusmalare, supig (efter

...s berättelse). Biskopinnan hygglig, 4 barn." I Adelöv mellan Gränna och Tranås tecknar han ner öknamn på bönder: "Sudden på Udden; Lipen på Liarp (sur i uppsynen och beklaglig till lynnet) ... Elefanten (Elis i Björstorp, mycket stor, talade i näsan) ... (kunde ej tala: 'Kakkare-ja kakka-re = stackare jag, stackare')." Så fortsätter han sida upp och sida ner.

De lokala språkliga egenheterna har intresserat honom speciellt. Almqvist var ju språkman och utgivare av vår första svenska rättstavningsslära och språklära. Han antecknar en ordväxling på torget mellan en torggumma och en borgare på renaste talspråk och fastnar för vändningar som dessa utrop från trakten mellan Blekinge och Skåne: "Bessa dö! Pina dö! Vassera ja och Sarra dö!"

Det är sådana uttryck han gärna använder i sina böcker. I romanen *Tre fruar i Småland*, som utkom 1842–43, finns uppenbarligen ett samband med dessa anteckningar. Där omnämns, för att ta ett exempel, en man i Ledhestra i norra Småland, Johannes Larsson, som kör foror för en patron söderut och har "tvillingdöttrar 18 år, Maja och Johanna, vackra". Samme man omtalas i romanen, men där är handlingen dramatiserad och ett rövarband vill föra bort de vackra tvillingsystrarna, som också där heter Maja och Johanna. Det är ju känt att Almqvist ofta nämner kända personer vid namn, som regel helt i förbigående när han vill relatera något om en bekantskap, en idé eller kontakt i annat avseende. Men det är ganska intressant att en helt okänd man, som inte spelar den minsta roll i framställningen, också har en motsvarighet i verkligheten både vad namn, yrke, bostadsort och familjeförhållande beträffar.

Det är framför allt i sin diktning från 1840-talet som Almqvist briljerar med sin lokal- och personkännedom. I romanen *Målaren* från år 1840 vimlar det av namn på öar och husägare och en kritiker i Aftonbladet påpekade att han visade "en minutiös lokalkännedom för topografiska detaljer som skulle hedra en lantmätare". I *Figaro* 1846 använder en kritiker ett sanno-

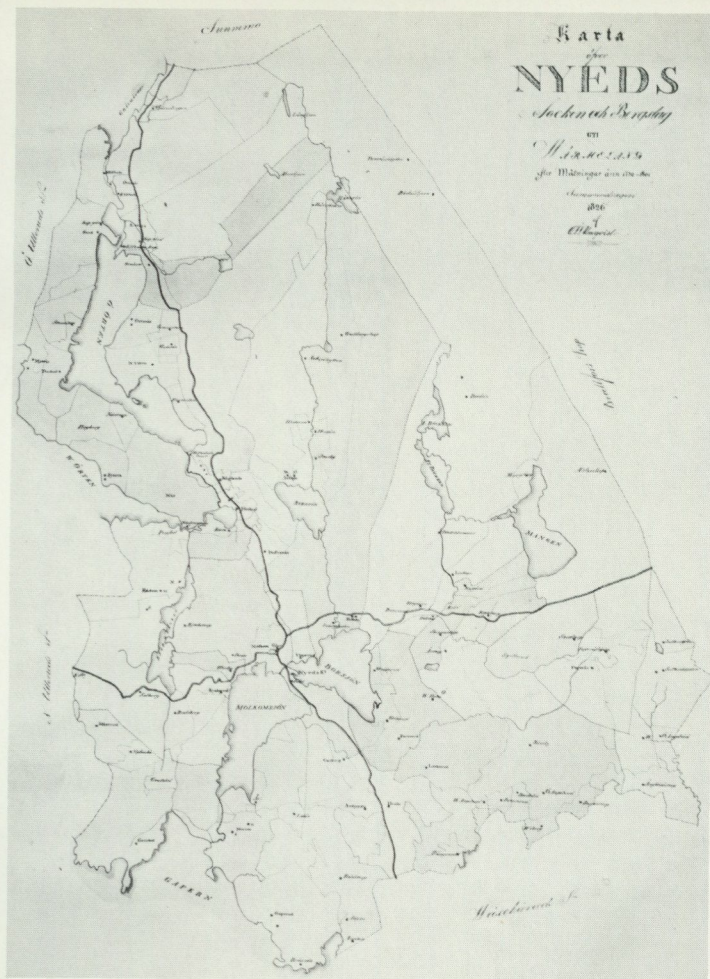
Almqvists hastiga kartsbild över Karlshamn visar stadens rutnät inträngt mellan höga kullar och havet. Ur Almqvist reseanteckningar i Uppsala universitetsbibliotek.

likt mycket nytt ord. Han talar om "daguerrotypisk sanning" ifråga om lokalkännedom i Smaragdbruden. (Citat efter Werin a.a. 323.)

Kartorna i reseanteckningarna är nedräfsade endast för Almqvists eget bruk, men i sin ungdom hade han haft en inkomst av att helt professionellt rita kartor. Under de två åren som bonde i Värmland var hans alltid ansträngda ekonomi mer än någonsin i behov av tillskott. För Värmlands Hushållningssällskap utarbetade och ritade han då kartor över Nyeds och Hammarö socknar. De är signerade C. J. L. Almqvist 1826 och säges vara sammandragna efter äldre mätningar. De jämna tuschstrecken, den vackra texten och den läckra akvarell-

tonen förräder att han var van att arbeta med tusch och akvarell. I övrigt finns inte en teckning kvar, men man vet att han övervägt att själv illustrera någon av sina böcker.

Det är på något vis betecknande att just kartor är det enda som är bevarat av hans hand, ty kartor ägde för honom en särskild fascination. I en liten uppsats med det graciösa namnet *Chartans Behag* skriver Almqvist: "Redan som barn var det ett av mina käraste nöjen att med en karta för ögonen drömma mig bort i alla de landskap, vilkas miniatyr låg framför mig; och som inbillningskraften åt mig gjorde befolkade, skogsbevuxna, genomflutna av svallande strömmar, täckta av ömsom dalar, ömsom

Karta öfver Nyeds socken och bergslag, utarbetad, ritad och akvarellerad av C. J. L. Almquist. Värmlands läns hushållnings-sällskap, Karlstad.

berg, omflutna av blånande hav." De främmande namnen hade en hemlig förmåga att ge hans fantasi vingar. Han berättar hur han för sin inre blick såg folk i besynnerliga dräkter, t.o.m. deras ansikten och uttryck kunde han föreställa sig.

Också denna förmåga att leva sig in i miljöer där han aldrig hade varit kom till uttryck i hans diktning. Med hjälp av kartor och reseskildringar upplevde han även som vuxen okända världar. I verkligheten kom han på sina europeiska resor aldrig längre söder ut än till Paris, men i sin diktning förlägger han stundom handlingen till

trakten kring Medelhavet. I romanen *Syster och bror* tilldrar sig slutet av berättelsen i Umbriens bergstrakter, och i *Signora Luna* utspelar sig handlingen i en italiensk hamnstad. Han beskriver luften, utsikten, folkets utseende och namn, han blandar in enstaka italienska ord och geografiska namn och suggererar läsaren att tro sig skåda Umbriens kullar eller promenera på redde i den vackra sjöstaden.

I versdramat *Ramido Marinesco* beskrivs utsikten från Mallorcas sydkust, där Donna Bianca spejar ut över havet. Hon uppberar namnen på öarna hon ser framför sig:

"Se åt havet ut, Anselmo, ser du öar: Formentera, Yviza och Conejera, Plañas, Cañas, Tagomagu, Espuntel, Espalmador."

Namnens väljud har trollbundit Almquist, han har givit dem en nästan magisk klang, som väl passar in i denna märkvärdiga och allt annat än sannolika berättelse. Men ändå har han strängt hållit sig till verklighetens geografiska namn. Med lätt förändrad stavning återfinner vi dem, Ibiza, Conejera och de andra öarna, på kartan intill Mallorca.

Resan blev en livsform för Almquist, han blev ett offer för dess fascination och förbannelse. Som ung och under den tid han var accepterad av samhället var resan en ständig källa till nöje och stimulans för honom; den gav honom nya synpunkter och nytt material till hans författarskap. Som landsflyktig i Amerika fortsatte han sitt

resande – han nådde Niagara i norr, Texas i söder. Var det nyfikenhet eller oro som drev honom? Det var ingen triumffärd som Fredrika Bremers Amerikaresa några år tidigare. Ensam, helt utan kontakter och under antaget namn reste han på billigaste vis. Breven till familjen talar om hemlöshet och främlingskap, men de visar honom fortfarande som en skarp iakttagare av städer, folkslag och människors sätt att vara. Efter att ha stannat några år i Philadelphia befann han sig åter på resa, nu mot Europa i förhoppning att nå Sverige. Till hemlandet fick han inte komma, sin familj återsåg han aldrig. Han dog i Bremen på ett fattigsjukhus – en resande utan hemvist, med skarp blick och med mycket litet bagage.

Prof. Gösta Berg har vänligen påpekat att Algot Werin använt C. J. L. Almqvists reseanteckningar.

Uppsatsen är en bearbetning av en artikel som ingick i Julstämming 1967.

Summary

Why Do You Travel? Carl Jonas Love Almquist as a Traveller

One of Sweden's great writers, Carl Jonas Love Almquist (1793–1866), was a dedicated traveller. Both in the romantic works of his younger years and in his realistic portrayals of the life of the common people dating from the late 1830s and 1840s, we clearly recognize how much his narratives are invigorated by experiences from his many travels. A detailed travel account is "That Will Pass", *Det går an* (1839), which also is a love-story and a beloved classic in Swedish literature.

The writer's alter ego, Richard Furumo on one occasion replies in detail to the question "Why Do you Travel?" (the essay is included in the *Törnrosen Book collection*). Travelling, he says, is not primarily a means of getting from one place to another. Travelling is an end in itself. The rule should be to travel alone, alive to all impressions, primarily to study human beings,

not the gentry, who are very much alike, but common people. It seems that Almquist very easily found contact and after a few minutes only he could make people tell him their whole life stories which he then wrote down and made use of in his narratives. At Uppsala University Library, a whole shelf of such travel notes is preserved. They include sketch-maps mainly of a number of towns which Almquist visited around 1840 (see illustration). These papers provide clear insight into his method of working and of gathering material.

Almquist also drew maps for Värmland Country Agricultural Society on the basis of measurements performed by land surveyors (see illustration). This occurred during a period of his youth when he as a farmer wished to share the hardships of the simple folk but was short of money. In a short essay entitled "The Pleasure of

Maps'', Almqvist recounts how in his phantasy he transformed map symbols into flowering valleys, wild mountains, and populous towns. He also depicted human beings and their expressions. The scene of several of his novels and plays is set in the Mediterranean countries, which he never visited.

To travel was a way of life for Almqvist. In 1851, he fled from Sweden to America, accused of forgery and an attempted murder by poisoning.

Guilty or not guilty – no one can say. Poor, alone, and under an assumed name, he made long journeys in America from Niagara in the north to Texas in the south. He sent home detailed accounts of them in letters to his family in Sweden. In his later years, he came back to Europe but was not able to return to Sweden. He died a destitute man in Bremen in 1866, a traveller without a home and with only a small luggage.